

Θετικισμός στην ψυχολογική έρευνα: μία απόπειρα κριτικής θεώρησης

Μανόλης Δαφέρμος

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία επιχειρείται η ανίχνευση της επίδρασης των ποικίλων ιστορικών μορφών του θετικισμού (κλασικός θετικισμός, εμπειριοκριτικισμός, λογικός θετικισμός κ.λπ.) στη διαμόρφωση του επιστημολογικού πλαισίου της ψυχολογικής έρευνας. Τα τελευταία χρόνια ασκείται έντονη κριτική στη θετικιστικά προσανατολισμένη Ψυχολογία από πολλά ανερχόμενα ρεύματα (Πολιτισμική Ψυχολογία, Ψυχολογία του λόγου, Διαλογική Ψυχολογία, Αφηγηματική Ψυχολογία κ.ά.). Όμως, συχνά, η κριτική της θετικιστικής Ψυχολογίας έχει ασυνεπή χαρακτήρα και συνοδεύεται από την υιοθέτηση πολλών κομβικών επιστημολογικών παραδοχών του θετικισμού.

Λέξεις-κλειδιά: Γνωστικισμός, Θετικισμός, Λειτουργισμός, Συμβασιοκρατία, Συμπεριφορισμός

1. Τα πολλαπλά πρόσωπα του θετικισμού

Η έννοια «θετικισμός» (positivism) χρησιμοποιείται με ποικίλους τρόπους στην Ψυχολογία (Miller, 1999· Tolman, 1992). Σε ορισμένες περιπτώσεις ο θετικισμός αναφέρεται στις προσεγγίσεις που εδράζονται στην επεξεργασία ποσοτικών δεδομένων και στην πειραματική έρευνα (Langenhove, 1995· Mishell, 2003). Ευρέως διαδεδομένη είναι η αντίληψη ότι ο συμπεριφορισμός στο πεδίο της Ψυχολογίας εκδηλώνεται στον θετικισμό (Kitchener, 1996). Σύμφωνα με την Willing (2001), θετικισμός είναι η προσέγγιση ότι υπάρχει μία ευθύγραμμη, άμεση σχέση μεταξύ του κόσμου (των αντικειμένων, των συμβάντων, των φαινομένων) και της αντίληψής μας. Με άλλα λόγια, υπάρχει μία άμεση αντιστοιχία (ανταπόκριση) μεταξύ των αντικειμένων και της αναπαράστασής τους. Αναπόφευκτα, εγείρονται σοβαρά ερωτήματα:

1. Ο θετικισμός και ο «αφελής» ρεαλισμός είναι το ίδιο πράγμα;
2. Ταυτίζεται ο θετικισμός με τη χρησιμοποίηση συγκεκριμένων μορφών ψυχολογικής έρευνας (π.χ., ποσοτική ή πειραματική έρευνα);
3. Ποιες κατευθύνσεις της Ψυχολογίας μπορούν να θεωρηθούν θετικιστικές;
4. Τι είδους κριτική δέχεται ο θετικισμός στην Ψυχολογία;

Σε κάθε περίπτωση είναι αναγκαία η ακριβής οριοθέτηση του θετικισμού και των μορφών εκδήλωσής του στο πεδίο της Ψυχολογίας.

Ο θετικισμός ως θεωρητικό ρεύμα εμφανίστηκε στα τέλη του 19ου αιώνα, την εποχή κατά την οποία ολοκληρωνόταν η διαδικασία αποχωρισμού των επιμέρους επιστημών από τη Φιλοσοφία. Οι θετικιστές θεωρούν ότι η επιστημονική γνώση

* Μανόλης Δαφέρμος, Ph.D., Επίκουρος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Ψυχολογίας, Πανεπιστημιούπολη Γάλλου, 74 100 Ρέθυμνο, Κρήτη. Τηλ.: 28310-77521 (γραφείο). Ηλεκτρονική διεύθυνση: mdafermo@psy.soc.uoc.gr

θα πρέπει να έχει εμπειρικό χαρακτήρα και να αποδεσμευτεί από τη μεταφυσική (Baronov, 2004· Leahey, 1997). Η θετικιστική επιστημολογία εδράζεται στην παραδοχή ότι οι φυσικές επιστήμες αποτελούν πρότυπο επιστημονικότητας, το οποίο οι άλλες επιστήμες οφείλουν να το αποδεχτούν.

Ιστορικά διαμορφώθηκαν ποικίλες μορφές θετικισμού, που με τον έναν ή τον άλλον τρόπο άσκησαν επίδραση στην Ψυχολογία. Ενδεικτικά αναφέρουμε τον κλασικό θετικισμό (A. Comte, H. Spenser, J. S. Mill), τον εμπειριοκριτικισμό (E. Mach, R. Avenarius, A. Bogdanov), τον λογικό θετικισμό (R. Carnap, M. Sclick, L. Wittgenstein, P. Frank, O. Neurath, κ.ά.). Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο παρατηρήθηκε κρίση του θετικισμού και διαμόρφωση ενός ευρύτατου φάσματος μεταθετικιστικών προσεγγίσεων (T. Kuhn, K. Popper, I. Lakatos, P. Feysabend κ.ά.). Δίχως αμφιβολία, υπάρχει μεγάλη ποικιλία επιμέρους κατευθύνσεων, προσεγγίσεων, τάσεων στο πλαίσιο του θετικισμού. Στην παρούσα εργασία θα εστιάσουμε την προσοχή μας σ' αυτές τις κατευθύνσεις και τάσεις που επέδρασαν στη διαμόρφωση του επιστημολογικού υποβάθρου της ψυχολογικής έρευνας.

1.1. Κλασικός θετικισμός

Βασικοί εκπρόσωποι του κλασικού θετικισμού ήταν οι A. Comte (1798-1857), H. Spenser (1820-1903) και J. S. Mill (1806-1873). Οι εκπρόσωποι αυτής της μορφής του θετικισμού επιχειρήσαν να εφαρμόσουν τις ερευνητικές μεθόδους των φυσικών επιστημών στη μελέτη της κοινωνίας. Η συστηματική εμπειρική παρατήρηση, η σύγκριση και η πειραματική επαλήθευση των υποθέσεων και των θεωριών παρουσιάστηκαν ως βασικές μορφές κοινωνικής έρευνας (Baronov, 2004).

Σταθμός για τη θεμελίωση του θετικισμού αποτελούσε το εξάτομο έργο του A. Comte *Μαθήματα της Θετικιστικής Φιλοσοφίας* (1830-1842). Ο Comte υποστήριξε τη θεωρία των τριών σταδίων ανάπτυξης της σκέψης (θρησκεία, μεταφυσική, θετική επιστήμη). Η θετική επιστήμη, σύμφωνα με τον Comte, εδράζεται στην παρατήρηση των φαινομένων, αλλά δεν έχει καμιά πρόσβαση στις γενεσιουργές αιτίες τους (Comte, 1988).

Ο Comte διακήρυξε τον θάνατο της μεταφυσικής και τον θρίαμβο του εμπειρισμού ως θεμελίου του συνόλου της επιστημονικής γνώσης. Σύμφωνα με τον Comte, ο κόσμος αποτελείται από παρατηρήσιμα, μετρήσιμα φαινόμενα και σχέσεις μεταξύ αυτών των φαινομένων. Ο Comte απέρριψε την έρευνα κάποιων ενδότερων σχέσεων ή βαθύτερης ουσίας αυτών των φαινομένων (Baronov, 2004).

Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι η ανάδυση του κλασικού θετικισμού πραγματοποιήθηκε κατά την περίοδο της εμφάνισης της Ψυχολογίας ως ανεξάρτητης επιστήμης. Ο Comte ασκούσε κριτική όχι μόνο στη θεολογική και μεταφυσική Ψυχολογία, αλλά και στη μέθοδο της ενδοσκοπησης, υποστηρίζοντας την άποψη ότι δεν μπορούμε να γνωρίζουμε την ουσία των φαινομένων ούτε μέσα μας ούτε έξω από εμάς (Comte, 1988). Η αναγνώριση του εμπειρικού χαρακτήρα της επιστημονικής

γνώσης, που εδράζεται στην ακριβή καταγραφή των γεγονότων, και η αντιουσιοκρατία αποτελούν βασικά γνωρίσματα του θετικισμού.

Στο πρόγραμμα της θετικιστικής Φιλοσοφίας του Comte εντάσσονταν έξι βασικές επιστήμες (Μαθηματικά, Αστρονομία, Φυσική, Χημεία, Φυσιολογία και Κοινωνική Φυσική) (Comte, 1988). Αξίζει να σημειωθεί ότι στο σύστημα του Comte δεν υπάρχει η Ψυχολογία ως ανεξάρτητη επιστήμη και η θεματολογία της διασπείρεται μεταξύ της Φυσιολογίας και της Κοινωνιολογίας (Κοινωνικής Φυσικής).

Σε αντιδιαστολή με τον Comte, ο Wundt υποστήριξε ότι η Ψυχολογία δεν ανάγεται στη Φυσιολογία, αλλά αποτελεί διακριτό επιστημονικό κλάδο. Ο Wundt δεν υιοθετούσε τη θετικιστική επιστημολογία (Danzinger, 1979). Γι' αυτόν όταν η εμπειρική παρατήρηση και το πείραμα αποσπαστούν από την ορθολογική ανάλυση δεν επαρκούν για την κατάκτηση της αλήθειας. Η Φιλοσοφία και η Ψυχολογία, σύμφωνα με τον Wundt, παρουσιάζουν θεμελιώδη συνάφεια μεταξύ τους και αναπτύσσονται σε στενή αλληλεπίδραση η μία με την άλλη (Toulmin & Leary, 1992).

Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί ότι ο Wundt θεωρούσε πως εκτός από τη Φυσιολογική Ψυχολογία, η οποία διερευνά τις απλές, στοιχειώδεις ψυχικές διαδικασίες, υπάρχει και η *Ψυχολογία των Λαών* (Völkerpsychologie), που μελετά τις ανώτερες ψυχικές διαδικασίες (Benjafield, 2002· Wundt, 1916). Σε κάθε περίπτωση ο Wundt δεν υιοθέτησε το θετικιστικό φυσικαλιστικό πρότυπο επιστημονικότητας.

Σε αντιδιαστολή με τον Wundt, ο Titchener (1910) υιοθέτησε τη θετικιστική αντίληψη: ο σκοπός όλων των επιστημών είναι η περιγραφή των επιμέρους πτυχών της ανθρώπινης εμπειρίας. Η Φυσική και η Ψυχολογία διαφέρουν μεταξύ τους μόνο στο γεγονός ότι εξετάζουν διαφορετικές πτυχές της ανθρώπινης εμπειρίας. Η επιστήμη, σύμφωνα με τον Titchener, δεν μπορεί να προσφέρει τίποτα περισσότερο από την παρατήρηση και την περιγραφή της εμπειρίας. Με άλλα λόγια, ο Titchener υιοθέτησε τη θετικιστική αντίληψη ότι η επιστήμη δεν έχει πρόσβαση σε κάποιες βαθύτερες, ουσιώδεις συνάφειες της πραγματικότητας (Δαφέρμος, 2010).

Ο Titchener (1910) θεωρούσε ότι η Φυσική εξετάζει την εμπειρία ανεξάρτητα από το αισθανόμενο άτομο, ενώ η Ψυχολογία την εξετάζει υπό το πρίσμα του αισθανόμενου ατόμου. Όμως, «[...] η μέθοδος της Ψυχολογίας είναι σε όλα τα ουσιαστικά της σημεία ίδια με τη μέθοδο των φυσικών επιστημών [...]» (Titchener, 1910: 41). Σε αντιδιαστολή με τον Wundt, ο Titchener υιοθέτησε τη θετικιστική αντίληψη ότι η Ψυχολογία αποτελεί μία εξ ολοκλήρου φυσική επιστήμη. Έτσι, η θεωρία του Wundt περί *Ψυχολογίας των Λαών* (Völkerpsychologie), που αποτελούσε μία ιδιότυπη μορφή Πολιτισμικής Ψυχολογίας, εγκαταλείφθηκε. Όπως παρατηρεί ο Danzinger (1990), οι κατηγορίες που υιοθετούσαν οι Αμερικανοί ψυχολόγοι στις αρχές του 20ού αιώνα προέρχονταν από τη Βιολογία και όχι από την Ιστορία ή την Κοινωνιολογία. Η φυσιοποίηση και η αποϊστορικοποίηση των ψυχολογικών εννοιών αποτελούσε μία από τις συνέπειες της κυριαρχίας του θετικισμού στο πεδίο της Ψυχολογίας (Δαφέρμος, 2010).

1.2. Εμπειριοκριτικισμός και Ψυχολογία

Ο E. Mach (1838-1916) και ο R. Avenarius (1843-1896) είναι οι βασικοί εκπρόσωποι του εμπειριοκριτικισμού (empiriocriticism), που αποτέλεσε μία δεύτερη εκδοχή του θετικισμού. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα βιβλία *Ανάλυση της Εμπειρίας* (1886) του Mach και *Κριτική της Καθαρής Εμπειρίας* (1888-1890) του Avenarius. Οι εμπειριοκριτικιστές επιχείρησαν να αποβάλουν οποιαδήποτε μορφή υποκειμενικότητας από την επιστημονική έρευνα και να αναπαραστήσουν τα φαινόμενα, όπως αυτά παρουσιάζονται στην «καθαρή εμπειρία» (Baronov, 2004).

Μία από τις σημαντικότερες νέες ιδέες των εμπειριοκριτικιστών ήταν η εισαγωγή της αρχής της «οικονομίας» της σκέψης. Οι εκπρόσωποι της εν λόγω προσέγγισης θεωρούσαν ότι η γνωσιακή διαδικασία ανάγεται στην «οικονομική» περιγραφή της αισθητηριακής εμπειρίας, την οποία επιχείρησαν να «αποκαθάρουν» από τις μεταφυσικές παραδοχές που την «μολύνουν». Η αρχή της «οικονομίας» παρουσιάστηκε ως ασυνείδητη, ρυθμιστική διαδικασία του κεντρικού νευρικού συστήματος για να ερμηνεύσει και να ενσωματώσει την εμπειρία (Baronov, 2004).

Οι εκπρόσωποι του εμπειριοκριτικισμού θεώρησαν ότι επέλυσαν το βασικό πρόβλημα της Φιλοσοφίας μέσω της εισαγωγής μιας «ουδέτερης» προσέγγισης που εστιάζεται στη γνώση των «ουδέτερων» στοιχείων του κόσμου, τα οποία ταυτίζονται με τα δεδομένα των αισθήσεων (Mach, 1959). Οι εκπρόσωποι του εμπειριοκριτισμού θεωρούσαν ότι οι φιλοσοφικές αντιλήψεις περί ύπαρξης ύλης και συνείδησης αποτελούν μεταφυσικές παραδοχές που θα πρέπει να απορριφθούν. Έτσι, οι εμπειριοκριτικιστές υποστήριξαν πως η διερεύνηση των πραγμάτων καθαυτών δεν έχει θέση στην επιστήμη. Η αιτιότητα στον Mach παρουσιάζεται ως λειτουργική σχέση μεταξύ παρατηρήσιμων μεταβλητών και οι νόμοι ως γενικές περιγραφές των εν λόγω σχέσεων. Οι μαθηματικοί τύποι, σύμφωνα με τον Mach (1959), προσφέρουν έναν «οικονομικό» τρόπο περιγραφής των φαινομένων.

Το γκαλτονικό μοντέλο ψυχολογικής έρευνας αντιστοιχεί πλήρως στο θεωρητικό πρόγραμμα του εμπειριοκριτικισμού. Ο Galton (1822-1911) επιχείρησε να εφαρμόσει τη Στατιστική για τη μέτρηση των ατομικών διαφορών. Εφήρμοσε τον νόμο της κανονικής κατανομής του Gauss, που εκφράζεται με την καμπύλη πιθανοτήτων κωδωνοειδούς μορφής για τη διερεύνηση των ψυχικών διαδικασιών. Ο Galton (1883) θεώρησε ότι η νοημοσύνη είναι δυνατόν να εξεταστεί ως ενιαία μεταβλητή, που μπορεί να διαχωριστεί από τις άλλες ποιότητες του ατόμου και να μετρηθεί, όπως ακριβώς το βάρος του (Mills, 1992). Οι στατιστικές τεχνικές τις οποίες εισήγαγε παρουσιάζονται ως «οικονομικές» μορφές περιγραφής των λειτουργικών σχέσεων μεταξύ μεταβλητών. Σύμφωνα με τον Winston (2001), η θεωρία του Mach για την περιγραφή των λειτουργικών σχέσεων μεταξύ των εμπειρικών δεδομένων μέσω μαθηματικών τύπων υλοποιήθηκε στο γκαλτονικό μοντέλο ψυχολογικής έρευνας και συνέβαλε στη νομιμοποίηση ενός τεχνολογικού ιδεώδους της επιστήμης (Δαφέρμος, 2010).

Ο εμπειριοκριτικισμός άσκησε, επίσης, σημαντική επίδραση στη διαμόρφωση του ριζοσπαστικού συμπεριφορισμού (Watson, Skinner). Ο Skinner υιοθέτησε την αντίληψη του Mach ότι οι θεωρητικές έννοιες αποτελούν νομικά σύμβολα που εκφράζουν ένα σύνθετο πλέγμα αισθήσεων. Η αντίληψη των Watson και Skinner ότι σκοπός της επιστήμης αποτελούν η πρόβλεψη και ο έλεγχος της συμπεριφοράς έχει τις καταβολές της στον Mach (Kitchener, 1996).

1.3. Λογικός θετικισμός

Η εμφάνιση του λογικού θετικισμού αποτέλεσε νέα βαθμίδα στην ανάπτυξη του θετικιστικού ρεύματος¹. Ο λογικός θετικισμός ήταν ένα ρεύμα που εμφανίστηκε την περίοδο 1920-1930. Το Πανεπιστήμιο της Βιέννης αποτέλεσε σημείο αναφοράς αρκετών ιδρυτικών μελών αυτού του κινήματος. Έτσι, δημιουργήθηκε μία ομάδα διανοουμένων που ασχολήθηκαν με ζητήματα Φιλοσοφίας της επιστήμης και η οποία ονομάστηκε «Κύκλος της Βιέννης» (αναλυτικά βλ. Stadler, 2001). Το 1922 ο M. Schlick (1882-1936), που ήταν οργανωτής αυτής της ομάδας, κατέλαβε την έδρα της Φιλοσοφίας της επιστήμης στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης. Συμβολική σημασία είχε το γεγονός ότι τη συγκεκριμένη έδρα κατείχε από το 1896 ο Mach. Σημαντικοί εκπρόσωποι του εν λόγω ρεύματος ήταν οι R. Carnap (1891-1970), H. Feigl (1902-1973), P. Frank (1884-1866), O. Neurath (1882-1945), F. Weismann (1896-1960) κ.ά. Θα πρέπει να τονιστεί η μεγάλη επίδραση που άσκησε το έργο του Wittgenstein (1898-1951) *Tractatus Logico-philosophicus* στις αναζητήσεις των διανοουμένων του Κύκλου της Βιέννης. Ο Wittgenstein τυπικά δεν ήταν μέλος του εν λόγω κύκλου, αλλά βρισκόταν σε διάλογο με τους εκπροσώπους αυτού του ρεύματος. Παραπλήσιες ιδέες ανέπτυξαν οι G. Ryle (1900-1976), A. Ayer (1910-1989), A. Tarski (1901-1983) (Baronov, 2004· Passmore, 1967).

Σε αντιδιαστολή με τον εμπειριοκριτικισμό, που εδράζεται σε μία επαγωγική-εμπειρική μέθοδο, οι εκπρόσωποι του λογικού θετικισμού εστίασαν το ενδιαφέρον τους κυρίως στη Λογική και στα Μαθηματικά, που παρουσιάζονται ως συμβατικού χαρακτήρα κατασκευές, οι οποίες εδράζονται στην παραγωγή (Narski, 1978). Οι εκπρόσωποι του λογικού θετικισμού θεωρούσαν ότι η Φιλοσοφία μπορεί να γίνει επιστημονική και να αποδεσμευτεί από την υπερβατική μεταφυσική μόνο στην περίπτωση που δώσει έμφαση στην ανάλυση της λογικής δομής των προτάσεων και των θεωριών της επιστήμης. Η διερεύνηση της λογικής της επιστήμης ταυτίστηκε με την ανάλυση της σύνταξης της γλώσσας στη βάση της τυπικής λογικής (Carnap, 1981a· Carnap, x.x.). Κατ' αυτό τον τρόπο οι εκπρόσωποι του λογικού θετικισμού επικέντρωσαν τις έρευνές τους στην ανάλυση της γλώσσας υπό το πρίσμα της Τυπικής Λογικής. Στη συνέχεια, ορισμένοι εκπρόσωποι του εν λόγω κι-

1. Κατά καιρούς χρησιμοποιήθηκαν πολλοί όροι για τον χαρακτηριστικό του εν λόγω ρεύματος: «λογικός εμπειρισμός», «επιστημονικός εμπειρισμός», «λογικός νεοθετικισμός» κ.ά.

νήματος επιχειρήσαν να αποστασιοποιηθούν από τη μονοδιάστατη ταύτιση της λογικής της επιστήμης με την καθαρά τυπική ανάλυση της σύνταξης της γλώσσας, που οδηγούσε στην πλήρη αφαίρεση από το σημασιολογικό περιεχόμενο των προτάσεων (Kraft, 1986).

Οι προτάσεις, σύμφωνα με τον Carnap, μπορεί να είναι συνθετικές (επαληθεύσιμες μέσω της άμεσης παρατήρησης), αναλυτικές (ταυτολογικές, επαληθεύσιμες με έμμεσο τρόπο), ή να στερούνται νοήματος (Carnap, x.x.). Σε αντιδιαστολή με τον κλασικό θετικισμό, οι εκπρόσωποι του λογικού θετικισμού υιοθέτησαν την άποψη ότι οι θεωρητικές έννοιες των Μαθηματικών και της Λογικής έχουν a priori χαρακτήρα και δεν προκύπτουν άμεσα από την αισθητηριακή εμπειρία. Ο αναλυτικός χαρακτήρας των προτάσεων των Μαθηματικών και της Λογικής σημαίνει ότι αυτές οι προτάσεις αποδεικνύονται αποκλειστικά και μόνο στη βάση της λογικής μορφής τους. Έτσι, εμφανίστηκε ένας ιδιότυπος δυϊσμός μεταξύ των αναλυτικών προτάσεων της λογικής, που έχουν a priori χαρακτήρα και αποδεικνύονται στη βάση της λογικής τους διάρθρωσης και των συνθετικών προτάσεων, οι οποίες αποδεικνύονται ή απορρίπτονται αποκλειστικά στη βάση της άμεσης εμπειρίας. Η εν λόγω προσέγγιση ερχόταν σε ρήξη με την αντίληψη του Mach ότι οι a priori προτάσεις δεν έχουν θέση στην επιστήμη.

Πολλοί ερευνητές παρατηρούν ότι ο λογικός θετικισμός προσεγγίζει, σε μεγαλύτερο βαθμό, την καντιανή παράδοση του γερμανικού ιδεαλισμού παρά τον βρετανικό εμπειρισμό. Ο Carnap και άλλοι λογικοί θετικιστές δέχθηκαν την επίδραση της νεοκαντιανής Φιλοσοφίας, που απέκτησε ευρύτατη διάδοση στα τέλη του 19ου αιώνα. Σύμφωνα με τον Mitchell (2003), στα έργα του Carnap οι a priori δομές της Λογικής και των Μαθηματικών αντικατέστησαν τις καντιανές κατηγορίες της γνώσης. Όμως, σε αντιδιαστολή με τον Kant, στους λογικούς θετικιστές επέρχεται κατάργηση των πραγμάτων καθαυτών, της αντικειμενικής πραγματικότητας, στην οποία αναφερόταν ο Kant. Οι λογικοί θετικιστές υιοθέτησαν μία αντιρεαλιστική προσέγγιση, σε αντιστοιχία με την οποία η γνώση δεν εξαρτάται από την αντικειμενική πραγματικότητα, αλλά από το γνωστικό υποκείμενο. Η αλήθεια παρουσιάζεται ως μία μορφή αυθαίρετης σύμβασης μεταξύ των μελών της επιστημονικής κοινότητας, που δεν έχει καμιά σχέση με τον πραγματικό κόσμο. Η συμβασιοκρατία, που εκφράζεται στην αντίληψη ότι η αλήθεια επιβεβαιώνεται στο εσωτερικό ενός λογικο-γλωσσικού συστήματος, αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά του λογικού θετικισμού.

Οι λογικοί θετικιστές εξέταζαν την επιστήμη ως ένα πλέγμα προτάσεων, που μπορεί να είναι αληθείς ή ψευδείς και θα πρέπει να ελεγχθούν στη βάση της εμπειρίας. Σύμφωνα με τον Carnap, η επαλήθευση στην επιστήμη εδράζεται στις προτάσεις πρωτοκόλλου. Οι εν λόγω προτάσεις αναφέρονται σε δεδομένα, δημοσίως παρατηρούμενα γεγονότα. Οι προτάσεις πρωτοκόλλου είναι οι πρώτες, απλούστερες, απόλυτες προτάσεις, που περιλαμβάνουν όρους παρατήρησης και χρησιμεύ-

ουν ως θεμέλιο όλων των υπόλοιπων προτάσεων (Carnap, 1981b). Μία δήλωση έχει νόημα μόνο στην περίπτωση που μπορεί να μεταφραστεί στις προτάσεις πρωτοκόλλου με τη βοήθεια κάποιων κανόνων αντιστοίχισης.

Οι θετικιστές θεωρούσαν ότι η οποιαδήποτε μορφή πραγματικής γνώσης μπορεί να αναχθεί στη γνώση των απλούστερων αισθητηριακών δεδομένων. Μία δήλωση έχει νόημα μόνο όταν μπορεί να ελεγχθεί αν είναι αληθής ή ψευδής. Σε αντιστοιχία με την αρχή της επαληθευσιμότητας, μπορεί να διατηρηθούν στο πεδίο της επιστήμης μόνο αυτές οι έννοιες οι οποίες μπορούν να ελεγχθούν (Langenhove, 1995). Όμως, ορισμένοι ερευνητές παρατηρούν πως εμφανίστηκε ο κίνδυνος ότι η αρχή της επαληθευσιμότητας θα καταστρέψει όχι μόνο τη μεταφυσική, αλλά και την ίδια την επιστήμη (Passmore, 1967).

Οι εκπρόσωποι του λογικού θετικισμού επιχειρήσαν να εγκαθιδρύσουν μία καθαρά αντικειμενική και ουδέτερη γλώσσα της παρατήρησης (Baronov, 2004). Βέβαια, ακόμα και ο Neurath διαπίστωνε ότι είναι αδύνατον με πειστικό τρόπο να εδραιώσουμε τις καθαρές προτάσεις πρωτοκόλλου ως το αφετηριακό σημείο των επιστημών. Στην επιστήμη δεν υπάρχει *tabula rasa* (Neurath, 1981). Έτσι, η απόπειρα ανακήρυξης των προτάσεων πρωτοκόλλου, που εδράζονται αποκλειστικά και μόνο σε κάποια «καθαρά» εμπειρικά γεγονότα, σε αφετηριακό σημείο της επιστήμης απέτυχε.

Άλλωστε, πολλές θεωρίες που ανταποκρίνονταν στα εμπειρικά γεγονότα, όπως, για παράδειγμα, το πολεμαϊκό γεωκεντρικό σύστημα, εγκαταλείφθηκαν, ενώ θεωρίες, που εκ πρώτης όψευς έρχονταν σε αντίθεση με τα εμπειρικά γεγονότα, υιοθετήθηκαν (Κοπερνίκαιο ηλιοκεντρικό σύστημα). Αν η επιφάνεια και η ουσία των πραγμάτων ταυτίζονταν άμεσα, τότε η επιστήμη θα ήταν άχρηστη (Μαρξ, 1978· Vygotsky, 1997).

Μία από τις σημαντικότερες ιδέες των λογικών θετικιστών συνίσταται στη δημιουργία μιας ενιαίας επιστήμης, στη βάση μιας καθολικά αποδεκτής, λογικής γλώσσας. Ο Carnap (1981a) πρότεινε την ενιοποίηση της γλώσσας διαφορετικών κλάδων της επιστήμης στη βάση της ανάγωγής τους σε μία περιορισμένη, ομοιογενή ομάδα όρων της γλώσσας των φυσικών επιστημών. Η ενιοποίηση της επιστήμης επιδιώκεται στη βάση της αποδοχής του φυσικαλισμού ως καθολικού προτύπου επιστημονικότητας. Με άλλα λόγια, η μονοδιάστατη προσέγγιση μιας επιμέρους μορφής γνώσης (της φυσικής επιστήμης) παρουσιάζεται ως γενική, καθολική και αδιαμφισβήτητη.

Μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο κλιμακώθηκε η κριτική του λογικού θετικισμού. Ο Quine άσκησε κριτική σε δύο βασικά δόγματα του λογικού θετικισμού: τη διάκριση των αναλυτικών-συνθετικών προτάσεων και τον αναγωγισμό (Quine, 1951· Ρουσόπουλος, 1997). Όπως παρατηρούσε ο Bruner, οι Αγγλο-αμερικανοί φιλόσοφοι (μεταξύ των οποίων και ο G. Frege) έβλεπαν με καχυποψία τη φυσική γλώσσα και εστιάστηκαν στην ανάλυση απομονωμένων από το επικοινωνιακό πλαίσιο

προτάσεων. Όμως, οι αποσπασμένες από το πλαίσιο προτάσεις, που αναλύονται στη βάση της τυπικής Λογικής, μοιάζουν σαν να εκφέρονται από το πουθενά και από κανέναν (Bruner, 1997· Πουρκός, 1997). Σημαντικό ρόλο στην αναζήτηση νέων προσεγγίσεων διαδραμάτισε η σταδιακή διάψευση των ελπίδων κυριαρχίας των τυπικών συστημάτων από τα θεωρήματα μη πληρότητας του Goedel (Ρουσόπουλος, 1991). Η κρίση του θετικιστικού μοντέλου επιστημονικότητας οδήγησε στην ανάδειξη νέων επιστημολογικών προσεγγίσεων. Ενδεικτικά αναφέρουμε τη θεωρία των επιστημονικών επαναστάσεων του Kuhn (1981), τη θεωρία της διαψευσιμότητας του Popper (1989), τη θεωρία των επιστημονικών προγραμμάτων του Lakatos (1978), τον μεθοδολογικό αναρχισμό του Feyerabend (1983) κ.ά.

1.4. Συμπεριφορισμός και θετικισμός

Ο αναγωγιστικός εμπειρισμός αποτέλεσε το υπόβαθρο της «αντικειμενικής Ψυχολογίας», που μετατράπηκε σε κυρίαρχο ρεύμα στις ΗΠΑ (Toulmin & Leary, 1992). Οι εκπρόσωποι του συμπεριφορισμού στηριγμένοι στη θετικιστική προσέγγιση της επιστήμης υιοθέτησαν την αντίληψη ότι ο σκοπός της επιστήμης είναι η περιγραφή, η πρόβλεψη της συμπεριφοράς και οι τεχνικές της που μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως εργαλεία για τον κοινωνικό έλεγχο σε μία «ορθολογικά» διοικούμενη κοινωνία (Leahey, 1997). Η Ψυχολογία από συμπεριφοριστική άποψη παρουσιάστηκε ως ένας καθαρά «αντικειμενικός» κλάδος της φυσικής επιστήμης, που θεωρητικός σκοπός της είναι η πρόβλεψη και ο έλεγχος της συμπεριφοράς (Watson, 1914). Η συμπεριφοριστική θεωρία, σύμφωνα με τον Smith (2002), αποτελεί έκφραση ενός τεχνοκρατικού ιδεώδους της επιστήμης. Η εξήγηση των ψυχικών φαινομένων, που προτάθηκε από τον συμπεριφορισμό (ερέθισμα-αντίδραση) εδράζεται στη χαρακτηριστική για την κλασική Φυσική γραμμική, μηχανιστική προσέγγιση της αιτιότητας.

Η συμπεριφοριστική απόπειρα ελέγχου και πρόβλεψης της συμπεριφοράς ακολουθούσε την ίδια κατεύθυνση με το σύστημα οργάνωσης εργασίας του Taylor (Kvale, 2003). Για την επίτευξη της απόδοσης παραγωγικότητας ο Taylor είχε προτείνει την ανάλυση της εργασιακής διαδικασίας στα επιμέρους συστατικά στοιχεία της και την ανάθεση στους εργαζόμενους των στοιχειωδών λειτουργιών της (Mills, 1992). Η εν λόγω μορφή οργάνωσης της εργασίας απαιτούσε την εξάσκηση αποσπασμένων μεταξύ τους επιμέρους δεξιοτήτων των εργαζομένων. Η επικράτηση της μονοδιάστατης, αναλυτικής προσέγγισης της ανθρώπινης συμπεριφοράς στα επιμέρους στοιχεία της στην Ψυχολογία και η απόπειρα ελέγχου της εκτέλεσής της ανταποκρίνεται στην Ταϊλτορική οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας.

Σύμφωνα με τους Grossley και Vulliamy (1997), η παραγωγή γνώσης που προέρχεται από τη θετικιστικού τύπου ποσοτική έρευνα παρουσιάζει αναλογίες με τη βιομηχανική παραγωγή. Το επιστημονικό έργο είναι, σε υψηλό βαθμό, εξειδικευμένο και κοινότυπο, όσο είναι δυνατόν, για να περιοριστούν τα σφάλματα και να

αυξηθεί η παραγωγή. Οι εργαζόμενοι σ' αυτό το πεδίο επιστημονικής εργασίας μπορεί να έχουν μικρή κατανόηση της σημασίας της συμβολής τους στη συνολική παραγωγή και περιορισμένο ενδιαφέρον για την ποιότητα του έργου τους (Grossley & Vulliamy, 1997).

Ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά του θετικισμού είναι ο μεθοδολογικός ατομισμός. Τα σύνθετα ψυχολογικά φαινόμενα (π.χ., συνείδηση) παρουσιάζονταν ως μηχανικό άθροισμα των επιμέρους συστατικών στοιχείων τους (Titchener, 1910). Τα επιμέρους συστατικά στοιχεία των ψυχικών διαδικασιών παρουσιάζονταν ως πλήρως διακριτά, άχρονα και αμετάβλητα (Πουρκός, 2006).

Ο λογικός θετικισμός και ο συμπεριφορισμός ήταν αμοιβαία συνυφασμένα μεταξύ τους ρεύματα. Ο συμπεριφορισμός του Watson άσκησε σημαντική επίδραση στον B. Russell, οι απόψεις του οποίου συνέβαλαν στη διαμόρφωση του λογικού θετικισμού (Toulmin & Leary, 1992). Η χαρακτηριστική για τον λογικό θετικισμό ταύτιση της γνωσιοθεωρίας με την ανάλυση των λογικών συσχετισμών των προτάσεων και της τυπικής γλώσσας της επιστήμης προϋπέθετε την αφαίρεση από το σημασιολογικό και νοηματικό περιεχόμενο της γνώσης. Ο φορμαλιστικός γλωσσικός λογικισμός εδράζεται στην πλήρη απο-ψυχολογικοποίηση και απο-υποκειμενοποίηση της γνώσης. Οι προτάσεις για τα ψυχολογικά βιώματα των ατόμων δεν μπορούν να ελεγχθούν με «επιστημονικό» τρόπο, κατά συνέπεια θα πρέπει να απορριφθούν. Σύμφωνα με τον Carnap, οι ψυχολογικοί όροι θα πρέπει να αναχθούν σε απλούστερους όρους της Φυσιολογίας της συμπεριφοράς στο επίπεδο των αντανακλαστικών (Carnap, 1981a). Σ' αυτή την περίπτωση η Ψυχολογία καταργείται και ανάγεται πλήρως στη Φυσιολογία της συμπεριφοράς. Οι εκπρόσωποι της «αντικειμενικής Ψυχολογίας» αναζήτησαν στον λογικό θετικισμό τη θεωρητική νομιμοποίηση της αποβολής των μεταφυσικών αντιλήψεων περί ψυχής, νόησης κ.λπ.

Σε αντιστοιχία με την εν λόγω προσέγγιση ο μόνος τρόπος επιστημονικής θεμελίωσης της Ψυχολογίας συνίσταται στην υιοθέτηση του φυσικαλισμού και στη μετατροπή όλων των προτάσεων περί ψυχικών βιωμάτων σε αναφορές στις σωματικές καταστάσεις και στο νευρικό σύστημα των ατόμων. Ο ριζοσπαστικός συμπεριφορισμός παρουσιάστηκε ως η μοναδική νόμιμη προσέγγιση στο πεδίο της Ψυχολογίας. Σύμφωνα με τον Garret (1996), ο Wittgenstein επιχείρησε να θεμελιώσει μία ιδιότυπη μορφή γλωσσικού συμπεριφορισμού, που εδράζεται στην αποβολή των ατομικών καταστάσεων (συναισθήματα, ποιότητες κ.λπ.) από το πεδίο της επιστημονικής έρευνας (Garret, 1996). «Ο,τι μπορεί γενικά να ειπωθεί, μπορεί να ειπωθεί με σαφήνεια και για όσα δεν μπορεί να μιλάει κανείς, γι' αυτά πρέπει να σωπαίνει» (Wittgenstein, 1978: 43). Ο γλωσσικός συμπεριφορισμός οδήγησε στην αποβολή των βιωμάτων και των εμπειριών των επιμέρους ατόμων από τη σφαίρα της επιστημονικής ανάλυσης και άνοιξε τον δρόμο για τη νομιμοποίηση του ανορθολογισμού κατά την εξέταση των ψυχικών διαδικασιών, που δεν ανάγονταν σε άμεσα παρατηρήσιμες συμπεριφορές. Ο λογικός θετικισμός συνέβαλε

στην αναπαραγωγή του δυϊσμού μεταξύ του σωματικού και του ψυχικού, των υποκειμενικών βιωμάτων και της αντικειμενικά παρατηρήσιμης συμπεριφοράς.

1.5. Λειτουργισμός και ψυχολογική έρευνα

Σύμφωνα με τον Leahey (1997), ο λογικός θετικισμός προσέφερε δύο βασικές ιδέες στην Ψυχολογία: τον *λειτουργισμό* (operationalism/operationism) και την ιδέα ότι οι επιστημονικές θεωρίες αποτελούν συλλογές μαθηματικά διατυπωμένων αξιωμάτων. Ο Bridgman εισήγαγε τον λειτουργισμό στο πεδίο της μεθοδολογίας της επιστήμης. Σε αντιστοιχία με τις αρχές του λειτουργισμού, το θεωρητικό νόημα ενός επιστημονικού όρου καθορίζεται αποκλειστικά από τη διαδικασία μέτρησής του (Rogers, 1992). Η έννοια αντιστοιχεί σε ένα σύνολο ενεργειών. Για παράδειγμα, η έννοια του μήκους ορίζεται από το σύνολο των ενεργειών μέτρησής του (Bridgman, 1927). Έννοιες οι οποίες δεν μπορούν να μετρηθούν με τη βοήθεια κάποιων πειραματικών διαδικασιών θεωρείται ότι στερούνται νοήματος. Ο λειτουργισμός (operationalism/operationism) στην Ψυχολογία εισήχθη από τον S. Stevens, που επιχείρησε να εφαρμόσει τη θεωρία του P. Bridgman. Η εν λόγω θεωρία στα τέλη της δεκαετίας του 1930 είχε επικρατήσει. Ο Stevens θεώρησε ότι θα πρέπει να εγκαταλειφθούν όλες οι θεωρητικές παραδοχές που δεν μπορούν να μεταφραστούν σε λειτουργικούς ορισμούς. Η εισαγωγή των λειτουργικών ορισμών αποτελούσε μία πραγματιστική απόπειρα δημιουργίας μιας λογικο-θετικιστικής γέφυρας νόμων, που συνδέουν τους θεωρητικούς όρους με τα εμπειρικά δεδομένα (Brickhard, 2001). Σύμφωνα με τους εκπροσώπους του λειτουργισμού, θα πρέπει να δοθούν λειτουργικοί ορισμοί στους επιστημονικούς όρους, ενώ σε αντίθετη περίπτωση οι εν λόγω όροι δεν έχουν νόημα. Υπό το πρίσμα του λειτουργισμού οι έννοιες ορίζονται από τις διαδικασίες μέτρησης. Έτσι, ο λειτουργισμός συνέβαλε στη θεωρητική νομιμοποίηση των πρακτικών μέτρησης της νοημοσύνης, οι οποίες είχαν ευρύτατη διάδοση στη βορειοαμερικανική Ψυχολογία και θεωρήθηκαν ως οι μοναδικές, πραγματικά επιστημονικές προσεγγίσεις. Σε αντιστοιχία με τον λειτουργισμό, τα εσωτερικά ψυχολογικά φαινόμενα (σκέψεις, συναισθήματα) δεν μπορούν να διερευνηθούν αν δεν αναχθούν σε συμπεριφορές, διότι δεν είναι παρατηρήσιμα και δεν μπορούν να εκφραστούν με όρους ποσοτικών συσχετισμών μεταξύ λειτουργικά προσδιορισμένων μεταβλητών (Mills, 1992).

Κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου έγιναν προσπάθειες εκσυγχρονισμού του συμπεριφοριστικού μοντέλου Ερέθισμα-Αντίδραση μέσω της εισαγωγής μια νέας τεχνικής ορολογίας, που πρωταρχικά είχε εμφανιστεί στις στατιστικές μεθόδους έρευνας. Η έννοια των μεταβλητών θεωρήθηκε το κλειδί της μεταγλώσσας, το οποίο επιτρέπει την επιστημονική περιγραφή των ψυχολογικών φαινομένων. Έτσι, η μελέτη της προσωπικότητας αντικαταστάθηκε από την παράμετρο «προσωπικότητα», η έρευνα των συναισθημάτων από την παράμετρο «συναίσθημα» κ.λπ., και επιχειρήθηκε η διερεύνηση των συσχετισμών μεταξύ των διαφορετικών παραμέτρων

(Danzinger, 1997). Η εκλεκτική συνάθροιση ποικίλων παραμέτρων δημιουργήσε την επίφαση μιας πολυδιάστατης επιστημονικής προσέγγισης, που οδηγούσε στην υπέρβαση της αναγωγιστικής, γραμμικής συμπεριφοριστικής λογικής.

Η δυναμική Ψυχολογία του Woodworth αποτελούσε μία εκσυγχρονισμένη εκδοχή του συμπεριφορισμού, που στηρίχθηκε στο σχήμα S-O-R. Στη θέση του παλαιότερου γραμμικού, μηχανιστικού σχήματος «Ερέθισμα-Αντίδραση» ήρθε το νέο εκσυγχρονισμένο σχήμα «Ανεξάρτητες Μεταβλητές-Οργανισμικές Μεταβλητές-Εξαρτημένες Μεταβλητές» του R. Woodworth (1869-1962) και το σχήμα «Ερέθισμα-Ενδιάμεσες μεταβλητές-Αντίδραση» του E. Tolman² (1886-1959). Η εισαγωγή των ενδιάμεσων παραμέτρων αποτελούσε τη σημαντικότερη καινοτομία της εν λόγω προσέγγισης. Έτσι, ξεκίνησε μία νέα περίοδος ανάπτυξης της ψυχολογικής έρευνας, που εδράζεται στη μελέτη των συσχετίσεων μεταξύ διαφορετικών μεταβλητών (Ballantyne, 2008). Η κυριαρχία του εν λόγω τύπου έρευνας είχε προετοιμαστεί από την ανθρωπομετρική έρευνα του Galton.

Η νέα τεχνική ορολογία που αναπτύχθηκε για την αξιολόγηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς προήλθε από το πεδίο της στατιστικής ανάλυσης και δημιούργησε την επίφαση «ουδετερότητας» και «αντικειμενικότητας» της ψυχολογικής έρευνας. Η μαθηματική μοντελοποίηση της ψυχολογικής έρευνας θεωρήθηκε η βασική οδός, που θα προσδώσει επιστημονικότητα στην ψυχολογική έρευνα. Εδώ εκφράζεται η κυριαρχία της «ποσοτικής προσταγής» (quantitative imperative) στην ψυχολογική έρευνα, δηλαδή της αντίληψης ότι είναι επιστημονικό μόνο ό,τι είναι μετρήσιμο (Mishell, 2003). Ήδη ο James McKeen Cattell είχε διατυπώσει την άποψη ότι «η ιστορία της επιστήμης είναι η ιστορία της μέτρησης» (Cattell, 1893: 316). Επίσης, ο Boring (1929) ισχυριζόταν ότι με δυσκολία μπορούμε να θεωρήσουμε κάποιον επιστήμονα εάν η μέτρηση δεν είναι ένα από τα εργαλεία του.

Η τάση αυτή εκφράστηκε με τον καλύτερο τρόπο στον ορισμό που έδωσε ο Boring: «Νοημοσύνη είναι αυτό που μετράει το τεστ νοημοσύνης» (Boring, 1923: 35). Ο λειτουργισμός αποδέσμευσε τους ερευνητές από το αίτημα να κάνουν οντολογικές αξιώσεις σχετικά με τη νόηση, την προσωπικότητα κ.ά. (Ballantyne, 2008).

Βασική παραδοχή του λειτουργισμού ήταν η αποδοχή ενός αντι-ρεαλισμού³,

2. *Μεταβλητή* είναι καθετί που αλλάζει και παίρνει διαφορετικές τιμές. *Ανεξάρτητη μεταβλητή* είναι η μεταβλητή την οποία χειρίζεται ο πειραματιστής και είναι ανεξάρτητη από το υποκείμενο ελέγχου. *Εξαρτημένες μεταβλητές* είναι οι αλλαγές στη συμπεριφορά που προκλήθηκαν υπό την επίδραση των ανεξάρτητων μεταβλητών.
3. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι αρκετοί ερευνητές θεωρούν πως ο θετικισμός συνδέεται με τον ρεαλισμό και την αντίληψη ότι υπάρχει ένας ενιαίος πραγματικός κόσμος, στον οποίο πραγματοποιούνται τα γεγονότα, που απασχολούν την Ψυχολογία (Ashworth, 2003). Στην πραγματικότητα ο θετικισμός εδράζεται σε έναν απλοϊκό, αφελή, αγοραίο «ρεαλισμό», που ταυτίζει την πραγματικότητα με τα εμπειρικά παρατηρούμενα φαινόμενα και συνδυάζεται με τον υποκειμενισμό και τον αγνωστικισμό, στην περίπτωση που τίθεται το ζήτημα της γνώσης των βαθύτερων ουσιαστών συναφειών της πραγματικότητας.

της απόρριψης της αναγκαιότητας αντιστοιχίας (ανταπόκρισης) μεταξύ της θεωρίας και της υλικής πραγματικότητας. Ο λειτουργισμός οδηγεί στον σολιψισμό, στην αντίληψη ότι υπάρχει μόνο ό,τι μπορεί να καταγραφεί στην εμπειρία του υποκειμένου. Οι επιστημονικές έννοιες θεωρούνται ως μία μορφή συμφωνίας μεταξύ των μελών της επιστημονικής κοινότητας σχετικά με τις έννοιες, τους ορισμούς (Ballantyne, 2008). Ο λειτουργισμός μπορεί –στην καλύτερη περίπτωση– να συμβάλει στη βελτίωση της περιγραφής, της οργάνωσης και της διαχείρισης των γνωστών παρατηρήσιμων φαινομένων, αλλά δεν μπορεί να οδηγήσει στην παραγωγή νέας γνώσης, που προϋποθέτει τον μετασχηματισμό του θεωρητικού κεκτημένου.

Η θετικιστικά προσανατολισμένη Ψυχολογία συνέβαλε στην ανάλυση της ανθρώπινης δράσης και της ανθρώπινης προσωπικότητας στα επιμέρους συστατικά στοιχεία της και στην αναγωγή της περιβάλλουσας πραγματικότητας σε μία μηχανικού τύπου συνάθροιση ερεθισμάτων. Τους περιορισμούς της εν λόγω προσέγγισης ανέδειξαν οι εκπρόσωποι ορισμένων ψυχολογικών κατευθύνσεων, όπως η Μορφολογική Ψυχολογία, η Οικολογική Ψυχολογία του Gibson, η Πολιτισμική-ιστορική Ψυχολογία του Vygotsky κ.λπ. (Δαφέρμος, 2002· Gibson, 2001· Πουρκός, 2002· Vygotsky, 1997). Η προσέγγιση της ανθρώπινης συμπεριφοράς στη βάση αποσπασμένων μεταξύ τους παραμέτρων, παραγόντων, μεταβλητών, στοιχείων κ.λπ., χωρίς τη διερεύνηση του συγκεκριμένου οικολογικού, κοινωνικο-ιστορικού, πολιτισμικού πλαισίου, μπορεί να οδηγήσει σε μονοδιάστατα και απλουστευτικά συμπεράσματα.

Έτσι, για παράδειγμα, στο πλαίσιο της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας έχει ιδιαίτερη διάδοση η πραγματοποίηση ψυχολογικών ερευνών σχετικά με τη συλλογικότητα, τον ατομικισμό, την παραδοσιαρχία (traditionalism) κ.λπ. Όπως επισημαίνει ο Ratner (2006), στις διαπολιτισμικές έρευνες τα εν λόγω χαρακτηριστικά παρουσιάζονται ως διακριτές παράμετροι, που έχουν αφηρημένο, εγγενή, παγιωμένο, καθολικό και ομοιογενοποιημένο χαρακτήρα. Σε αντιδιαστολή με τις ευρέως διαδεδομένες αντιλήψεις, τα επιμέρους συστατικά στοιχεία ενός αντικειμένου δεν έχουν αυτόνομες, παγιωμένες, απόλυτες ιδιότητες, αλλά μετασχηματίζονται σε συνάρτηση με το ευρύτερο κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο, στο οποίο εντάσσονται. Ο Valsiner (2001) παρατηρεί ότι οι διαπολιτισμικές έρευνες εδράζονται στην παραδοχή της ποιοτικής ομοιογένειας των επιμέρους πολιτισμών. Οι διατομικές διαφορές στο πλαίσιο των επιμέρους πολιτισμών παρουσιάζονται ως καθαρά ποσοτικού χαρακτήρα διαφορές σχετικά με τον βαθμό που τα επιμέρους άτομα διαθέτουν κάποια δεδομένα χαρακτηριστικά (Valsiner, 2001).

Η ατομιστική προσέγγιση στην ψυχολογική έρευνα εδράζεται στην εξέταση διακριτών και αποσπασμένων μεταξύ τους στοιχείων, παραμέτρων, παραγόντων κ.λπ. (Πουρκός, 2006). Στη σύγχρονη Ψυχολογία επικράτησε η διάκριση σε επιμέρους στοιχεία και όχι σε ενότητες (Vygotsky, 1993). Ο ψυχολογικός ατομισμός αποτελεί έκφραση στο πεδίο της ψυχολογικής έρευνας της κυριαρχίας της μονοδιάστα-

τα αναλυτικής προσέγγισης, της τάσης πολυδιάσπασης των ψυχικών διαδικασιών και της μελέτης τους στη βάση επιμέρους δεικτών, παραμέτρων, παραγόντων κ.λπ. Η εν λόγω προσέγγιση διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην ανάλυση επιμέρους πτυχών, διαστάσεων της προσωπικότητας και της συμπεριφοράς των κοινωνικών ομάδων, όμως δεν αναδεικνύει επαρκώς το δίκτυο των σχέσεων των ατόμων στο ευρύτερο κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο, ούτε την αντιφατικότητα και τη δυναμική ανάπτυξη των κοινωνικών υποκειμένων (Δαφέρμος, 2002). Σύμφωνα με τον Mishell (1999), στην Ψυχολογία δεν είναι δυνατή η απόσπαση και ο έλεγχος ανεξάρτητων μεταβλητών με τον ίδιο τρόπο που αυτή η διαδικασία πραγματοποιείται στη Φυσική.

1.6. Λογικός θετικισμός και γνωστικισμός

Η κριτική του συμπεριφορισμού από τον Noam Chomsky, η άγνοια της Κυβερνητικής του Wiener και, στη συνέχεια, της Πληροφορικής οδήγησε στην εμφάνιση ενός νέου διεπιστημονικού πεδίου έρευνας των γνωστικών διαδικασιών από τους εκπροσώπους των πιο διαφορετικών κλάδων. Η γνωσιακή επιστήμη (cognitive science) παρουσιάστηκε ως ένας νέος, διεπιστημονικός κλάδος στο μεταίχμιο της Φιλοσοφίας του νου, της Ψυχολογίας, της μελέτης της τεχνητής νοημοσύνης, της Νευροεπιστήμης, της Γλωσσολογίας κ.ά.

Κεντρική υπόθεση της γνωσιακής επιστήμης είναι ότι η σκέψη μπορεί να γίνει κατανοητή ως ένα σύνολο αναπαραστατικών δομών του νου και υπολογιστικών διαδικασιών, που λειτουργούν στη βάση αυτών των δομών. Ιδιαίτερη διάδοση απέκτησε η αντίληψη ότι οι αναπαραστατικές δομές του νου λειτουργούν με ανάλογο τρόπο με τις δομές του ηλεκτρονικού υπολογιστή (Thagard, 2007). Σε αντιστοιχία με την εν λόγω μεταφορά, ο εγκέφαλος παρουσιάζεται ως ένας ηλεκτρονικός υπολογιστής και όλες οι νοητικές διαδικασίες ως υπολογιστικές διαδικασίες. Έτσι, οι ψυχικές διαδικασίες εξομοιώθηκαν με τις υπολογιστικές διαδικασίες του ηλεκτρονικού υπολογιστή. Η κεντρική ιδέα της γνωσιακής επιστήμης είναι ότι μπορούμε να μελετήσουμε τη νόηση ως μία αναπαραστασιακή-υπολογιστική διαδικασία ανεξάρτητα από το υλικό υπόστρωμα στο οποίο υλοποιείται (Βοσνιάδου, 2004). Επιχειρήθηκε η αναζήτηση υπολογιστικών προγραμμάτων, τα οποία θα παρείχαν μία εξομοίωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Ένα υπολογιστικό πρόγραμμα θα μπορούσε να υλοποιήσει αυτό τον σκοπό αν περνούσε με επιτυχία το τεστ του Turing (1950). Πολλοί ερευνητές θεώρησαν ότι το σημαντικότερο πρόβλημα ήταν να κατασκευάσουν ένα υπολογιστικό πρόγραμμα που θα μπορούσε να αναπαραστήσει τις νοητικές διαδικασίες (Benjafield, 2002).

Σύμφωνα με την κυρίαρχη προσέγγιση, η έλευση του γνωστικισμού (cognitivism) αποτελεί «επιστημονική επανάσταση» στο πεδίο της Ψυχολογίας. Σε αντιδιαστολή προς αυτή την προσέγγιση, ο Leahey (1992) ισχυρίζεται ότι η ανάδυση της Γνωσιακής Ψυχολογίας δεν αποτελούσε κάποιο νέο, επαναστατικό «παράδειγμα» της

Ψυχολογίας, αλλά μία εκσυγχρονισμένη εκδοχή του συμπεριφορισμού, που εδράζεται στη νέα τεχνολογία, τον υπολογιστή. Οι συμπεριφοριστές αναζητούσαν νέους τρόπους αναπαράστασης των εσωτερικών διαδικασιών των ερεθισμάτων και η μεταφορά του υπολογιστή τους προσέφερε μία καλύτερη γλώσσα σε σχέση με το σχήμα S-R (Leahey, 1992).

Όπως ήδη αναφέραμε, στα τέλη του 19ου-αρχές του 20ού αιώνα, οι θετικιστές αναζητούσαν έναν απλό, «οικονομικό» τρόπο οργάνωσης της αισθητηριακής εμπειρίας. Η εμφάνιση των υπολογιστικών μηχανών επεξεργασίας των πληροφοριών κατά τη μεταπολεμική περίοδο παρουσιάστηκε ως προοπτική πραγμάτωσης αυτού του «οικονομικού» τρόπου οργάνωσης της αισθητηριακής εμπειρίας. Ο άνθρωπος παρουσιάζεται ως μία υπολογιστική μηχανή με «εισορές» και «εκροές» και λειτουργεί στη βάση συγκεκριμένων τυπικών κανόνων. Η ανθρώπινη νόηση εξομοιώνεται με μία διαδικασία επεξεργασίας πληροφοριών, οργανωμένων στη βάση του δυαδικού συστήματος με τη βοήθεια κάποιων κανόνων της τυπικής λογικής. Ο Wittgenstein, στο έργο του *Tractatus Logico-philosophicus*, εξέταζε τον κόσμο ως ένα σύνολο ατομικών γεγονότων, που μπορούν να εκφραστούν ως λογικά ανεξάρτητες προτάσεις (Wittgenstein, 1978). Στην ίδια κατεύθυνση συγκλίνει και ο λογικός ατομισμός του B. Russel. Η τεχνητή νοημοσύνη εδράζεται σε μία κοσμοαντίληψη, που περιέχει ένα δομημένο σύνολο γεγονότων ή προτάσεων, καθεμία εκ των οποίων είναι υποχρεωτικά ή σωστή ή λάθος (Dreyfus, 2001). Η προσέγγιση των λογικών θετικιστών για τις επιστημονικές θεωρίες ως αξιωματικά συστήματα συγκλίνει με τη χαρακτηριστική για τον γνωστικισμό αντίληψη ότι η νόηση αποτελεί τυπικό σύστημα. Και στις δύο περιπτώσεις η τυπική λογική παρουσιάζεται ως πρότυπο επιστημονικότητας. Η αρχή των λογικών θετικιστών περί επαληθευσιμότητας συγκλίνει με την αντίληψη των γνωστικιστών περί τυπικότητας. Στους λογικούς θετικιστές η τυπική λογική (ή η εκσυγχρονισμένη έκδοσή της, η συμβολική λογική) ταυτίζεται πλήρως με τον κατηγοριακό μηχανισμό της επιστήμης (Smythe, 1992).

Αναμφίβολα, η απόπειρα τυποποίησης της νοητικής διαδικασίας αποτελεί πεδίο γόνιμων και εξαιρετικά σημαντικών ερευνών. Η τυποποίηση και αυτοματοποίηση πλευρών της διάνοιας αποδεσμεύει τους ανθρώπους από την αναγκαιότητα ενασχόλησης με τις τυπικές, αναπαραγωγικές νοητικές διαδικασίες και ανοίγει τον δρόμο για την ανάπτυξη του λόγου⁴, που αποτελεί την κατ' εξοχήν δημιουργική μορφή της ανθρώπινης νόησης.

Ταυτόχρονα, αρκετοί ερευνητές ανέδειξαν τον επιφανειακό και παραπλανητικό χαρακτήρα της πλήρους εξομοίωσης της σκέψης με τη λειτουργία του ηλεκτρονικού υπολογιστή. Ο Thagard (2007) ταξινόμησε τις σημαντικότερες μορφές κριτικής προσέγγισης της γνωσιακής επιστήμης:

4. Σχετικά με τις έννοιες «διάνοια» και «λόγος», βλ. Πατέλης (1995).

1. Η πρόκληση των συναισθημάτων: Η γνωστική επιστήμη παραγνωρίζει τη συμβολή των συναισθημάτων στην ανθρώπινη σκέψη.
2. Η πρόκληση της συνείδησης: Η γνωστική επιστήμη υποτιμά τη σημασία της συνείδησης στην ανθρώπινη σκέψη.
3. Η πρόκληση του κόσμου: Η γνωστική επιστήμη αγνοεί τον εξαιρετικά σημαντικό ρόλο του φυσικού περιβάλλοντος στην ανθρώπινη σκέψη.
4. Η πρόκληση του σώματος: Η γνωστική επιστήμη υποβαθμίζει τη σημασία του σώματος στην ανθρώπινη σκέψη και δράση.
5. Η κοινωνική πρόκληση: Η γνωστική επιστήμη δεν υπολογίζει τον κοινωνικό χαρακτήρα της ανθρώπινης σκέψης.
6. Η πρόκληση των δυναμικών συστημάτων: Ο νους αποτελεί ένα δυναμικό και όχι ένα υπολογιστικό σύστημα.
7. Η μαθηματική πρόκληση: Η ανθρώπινη σκέψη δεν λειτουργεί υπολογιστικά με το καθιερωμένο νόημα του όρου, αλλά με διαφορετικό τρόπο, όπως, για παράδειγμα, ένας κβαντικός υπολογιστής (Thagard, 2007).

Ο Searle (1992) προσέφερε μία από τις πιο ενδιαφέρουσες μορφές κριτικής του γνωστικισμού. Πιο συγκεκριμένα, ο Searle χρησιμοποίησε τη μεταφορά του κινέζικου δωματίου για να δείξει ότι η σύνταξη μιας γλώσσας δεν είναι το ίδιο με τη σημασιολογία της. Ένας υπολογιστής θα μπορούσε να χειρίζεται τα σύμβολα της κινέζικης γλώσσας, χωρίς να μπορεί να κατανοήσει ούτε μία λέξη της (Searle, 1992). Το ζήτημα του νοήματος και της κατανόησης τίθεται μόνο για ανθρώπινα υποκείμενα και όχι για μηχανές. Πέραν τούτου, η σημασιολογία της γλώσσας προϋποθέτει τον αναστοχασμό της σχέσης του υποκειμένου προς μία αντικειμενική πραγματικότητα, που υπάρχει έξω και ανεξάρτητα από το υποκείμενο. Όμως, το ζήτημα της σχέσης του υποκειμένου προς μία εξωτερική πραγματικότητα παραμένει, επίσης, ανυπερέβλητο για μία υπολογιστική μηχανή.

Οι άνθρωποι μπορούν να κατανοούν ο ένας τον άλλον, ακόμα και στην περίπτωση που κάποιος από τους ομιλητές κάνει κάποιο συντακτικό ή γραμματικό λάθος (Dreyfus, 2001). Ο λόγος που εδράζεται σε μία τυπικά άρτια γραμματικο-συντακτική δομή είναι πιθανό να μην είναι κατανοητός από τα συγκεκριμένα υποκείμενα, όταν δεν είναι ενσωματωμένος στο ανάλογο επικοινωνιακό πλαίσιο. Επίσης, τα παιδιά μαθαίνουν να συνομιλούν και να εκφράζουν τις σκέψεις τους πριν ακόμα διδαχθούν τους κανόνες της γραμματικής και της σύνταξης.

Ο γνωστικισμός δεν επιβεβαιώνεται, επίσης, από την Ιστορία της επιστήμης. Συχνά, στην Ιστορία της επιστήμης η εμφάνιση νέων ιδεών δεν είναι αποτέλεσμα εμπειρικής γενίκευσης, ούτε παραγωγής στη βάση των νόμων της τυπικής λογικής. Ο Κέπλερ ανακάλυψε τους νόμους της κίνησης των πλανητών αναζητώντας τη «μουσική των ουράνιων σωμάτων», σπληριγμένος σε ιδέες που συγγένευαν με τη μεταφυσική (Troccio, 1999).

Ο λειτουργισμός αποτελεί μία εκσυγχρονισμένη μορφή του εμπειρισμού, που

εδράζεται στη χρησιμοποίηση μαθηματικών αλγορίθμων για την επεξεργασία των πληροφοριών. Ο Piienkon (1980) παρατηρούσε ότι η λογική του εμπειρισμού συμβάλλει στην κατανόηση της λειτουργίας των μηχανικών συστημάτων, που χαρακτηρίζονται από σχετική σταθερότητα της αλληλεπίδρασης των μερών τους. Η λογική του εμπειρισμού είναι η λογική της αναπαραγωγής στη σκέψη της κατασκευής μηχανικών συστημάτων και της χρησιμοποίησής τους για πρακτικούς, χρησιμοθηρικούς σκοπούς (Piienkon, 1980). Όμως, πολλές ενστάσεις εγείρει η παρουσίαση αυτού του εφαρμοσμένου, εργαλειακού τύπου σκέψης ως καθολικού προτύπου της επιστημονικής δραστηριότητας. Σ' αυτή την περίπτωση είναι αδύνατη η διαλεκτική κατανόηση του αντιφατικού χαρακτήρα της γνωσιακής διαδικασίας, αλλά και της ίδιας της αντιφατικής αντικειμενικής πραγματικότητας.

1.7. Κοινωνικός κονστρουξιονισμός: μία ασυνεπής κριτική του θετικισμού

Τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα ασκήθηκε κριτική στο θετικιστικό επιστημολογικό «παράδειγμα», που εδράζεται στην απολυτοποίηση των μεθόδων των φυσικών επιστημών, στην ποσοτική έρευνα, στον επιστημολογικό ατομισμό και στην αξιολογική «ουδετερότητα» της γνώσης. Η κρίση του θετικισμού οδήγησε στην ανάδυση νέων στρατηγικών ψυχολογικής έρευνας [«ανάλυση του λόγου» (discourse analysis), ανάλυση συνομιλίας, αφηματολογία (narratology), ρητορική προσέγγιση, πολυφωνική έρευνα (multivoiced research), συνεργατική έρευνα-δράση (participatory action research) κ.λπ.] (Gergen, 1997· Potter, 1996· Δαφέρμος, 2008). Η χαρακτηριστική για τη μετανεωτερική Ψυχολογία «γλωσσολογική στροφή» εκφράστηκε στην κριτική της Πειραματικής Ψυχολογίας, στην υιοθέτηση των ερμηνευτικών, ποιοτικών μεθόδων έρευνας, στην έμφαση στις ανιχνεύσεις του κόσμου των αφηγηματικών στρατηγικών και των διυποκειμενικών σημασιών (Parker, 1992). Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι ο Jerome Bruner, που ήταν πρωτεργάτης της πρώτης «γνωστικής επανάστασης», αναδείχθηκε σε έναν από τους πρώτους ψυχολόγους οι οποίοι άσκησαν κριτική στον γνωστικισμό και στράφηκαν στη μελέτη των αφηγήσεων υπό το πρίσμα του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού (Bruner, 1997).

Στην Ψυχολογία και γενικότερα στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών εμφανίστηκε πληθώρα θεωριών της κοινωνικής κατασκευής που ασκούν κριτική στον θετικισμό (Gergen, 1999· Glasersfeld, 1995· Potter, 1996). Ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός αποτέλεσε μία από τις σημαντικότερες κατευθύνσεις που άσκησαν κριτική στον θετικισμό (Gergen, 1999). Όμως, ορισμένοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι παρά τις σημαντικές διαφορές μεταξύ του κοινωνικού κονστρουξιονισμού και του λογικού θετικισμού, υπάρχουν ορισμένα σημεία σύγκλισής τους. Σύμφωνα με τον Hibberd (2001), τα σημαντικότερα σημεία σύγκλισης αυτών των τόσο διαφορετικών ρευμάτων είναι η αντιουσιοκρατία, ο φαινομενισμός, η έμφαση στην ανάλυση της γλώσσας και η συμβασιοκρατία. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ορισμέ-

νες από τις ιδέες που διατυπώθηκαν στην ύστερη περίοδο της ζωής του Wittgenstein (τα «γλωσσικά παιχνίδια») αποτέλεσαν μία από τις αφητηριακές ιδέες της μετανεωτερικής Ψυχολογίας. Η «γλωσσολογική στροφή» των δεκαετιών 1980-1990 έχει αρκετές ομοιότητες με τη Φιλοσοφία της γλώσσας των λογικών θετικιστών της δεκαετίας του 1930. Αναμφίβολα, υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ αυτών των ρευμάτων. Στη μετανεωτερική Ψυχολογία δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην ανάλυση του επικοινωνιακού πλαισίου, του νοήματος, της διαλογικότητας κ.ά. (Crawford & Valsiner, 1999· Harré, 1995· Parker, 1992· Δαφέρμος, 2008).

Σύμφωνα με τους κοινωνικούς κονστρουξιονιστές, η επιστήμη δεν αποσκοπεί να εξηγήσει τον κόσμο καθαυτό, ούτε να ανακαλύψει την αλήθεια. Η ίδια η αλήθεια δεν εξετάζεται από τους κοινωνικούς κονστρουξιονιστές ως μία αξιόπιστη εικόνα του τι συμβαίνει στην πραγματικότητα, αλλά ως συμμετοχή σε ένα πλέγμα κοινωνικών συμβάσεων. Η προσέγγιση της κοινωνικής γνώσης ως σύμβασης (συμβασιοκρατία) έχει τις καταβολές της στον λογικό θετικισμό. Η κοινωνική γνώση εξετάζεται από τους εκπροσώπους του κοινωνικού κονστρουξιονισμού ως ένα σώμα κοινωνικών συμβάσεων (Maze, 2001). Να είσαι αντικειμενικός σημαίνει να παίζεις σε αντιστοιχία με τους κανόνες μέσα σε μία συγκεκριμένη παράδοση των κοινωνικών πρακτικών (Gergen, 1999). Οι κοινωνικοί κονστρουξιονιστές θεωρούν ότι δεν υπάρχει αληθινή περιγραφή της φύσης και της ουσίας των πραγμάτων. Οι έννοιες που υιοθετούμε για να γνωρίσουμε τον κόσμο είναι ιστορικά και πολιτισμικά καθορισμένες στις αμοιβαίες ανταλλαγές μεταξύ των ανθρώπων (Gergen, 1999· Δαφέρμος, 2008).

Παρά τον αντιθετικιστικό προσανατολισμό της επιστημολογίας του κοινωνικού κονστρουξιονισμού υπάρχουν ορισμένα σημεία σύγκλισής της με τον λογικό θετικισμό (π.χ., συμβασιοκρατία). Στον λογικό θετικισμό του Carnap και στον κοινωνικό κονστρουξιονισμό του Gergen υιοθετείται η αντίληψη ότι οι γλωσσικές μορφές είναι συμβατικές κατασκευές και δεν έχουν αξιώσεις για γνώση της πραγματικότητας (Hibberd, 2001). Η ακραία εκδοχή της συμβασιοκρατίας οδηγεί στην πλήρη απόρριψη της ύπαρξης αλήθειας. Έτσι, παρά την απόπειρα των κοινωνικών κονστρουξιονιστών να έρθουν σε ρήξη με τη θετικιστικά προσανατολισμένη Ψυχολογία, εν κατακλείδι, οι ίδιοι υιοθετούν ορισμένες επιστημολογικές παραδοχές της.

2. Τα όρια του θετικισμού στην Ψυχολογία

Η δομική ανεπάρκεια της θετικιστικής μεθοδολογίας στο πεδίο της Ψυχολογίας συνδέεται, πρώτα απ' όλα, με τον *σύνθετο, πολυεπίπεδο, κοινωνικό* χαρακτήρα των ψυχικών διαδικασιών που γίνονται αντικείμενο έρευνας. Ο Ratner (1997) παρατηρεί ότι τα ψυχολογικά φαινόμενα έχουν πολύπλοκη διάρθρωση και συνδέονται με ένα ευρύτερο πλέγμα φαινομένων της κοινωνικής ζωής. Τα ψυχολογικά φαινόμενα, σύμφωνα με τον Ratner (1997), δεν μπορούν επαρκώς να διερευνηθούν

στη βάση της θετικιστικής μεθοδολογίας, που εδράζεται στον *ατομισμό*, την *ποσοτικοποίηση* και τους *λειτουργικούς ορισμούς*.

Σε αντιστοιχία με τη θετικιστική προσέγγιση, η Ψυχολογία αποτελεί μία αντικειμενική, πειραματική επιστήμη, που πρέπει να οικοδομηθεί κατά το πρότυπο των φυσικών επιστημών. Η Ψυχολογία θα καταφέρει να μετατραπεί σε πραγματική επιστήμη μόνο όταν υιοθετήσει και εφαρμόσει τις μεθόδους επιστημονικής έρευνας της Φυσικής, που εξετάζονται ως καθολικό πρότυπο επιστημονικότητας. Ο Leahey αναφέρεται στον «φθόνο των ψυχολόγων» για τη Φυσική και την αναμονή του «Νεύτωνα της Ψυχολογίας», που θα την μετατρέψει σε πραγματική επιστήμη (Leahey, 1997).

Κατά τη δεκαετία του 1970 και κυρίως στις αρχές της δεκαετίας του 1980, κλιμακώθηκε η κριτική του θετικισμού στο πεδίο της Ψυχολογίας (Gergen & Gergen, 1984· Potter & Wetherell, 1987). Αντικείμενο κριτικής ανάλυσης έγινε η θετικιστική απόπειρα μηχανιστικής προεκβολής των μεθόδων των φυσικών επιστημών στην Ψυχολογία. Πολλές κομβικές ψυχολογικές έννοιες της βορειοαμερικανικής Ψυχολογίας προήλθαν από τη σφαίρα της Βιολογίας (Danzinger, 1990). Ενδεικτικό είναι, επίσης, το γεγονός ότι ορισμένες κομβικές έννοιες της γενετικής επιστημολογίας του Piaget προέρχονται από τη Βιολογία [assimilation (αφομοίωση), accommodation (συμμόρφωση, προσαρμογή), equilibration (εξισορρόπηση)] (Kontopodis, 2007).

Το αίτημα της αξιολογικής «ουδετερότητας» οδηγεί στην απόκρυψη των υπόρρητων κοινωνικο-πολιτισμικών παραδοχών της ψυχολογικής έρευνας. Η τάση απο-υποκειμενοποίησης και απο-ιστορικοποίησης της ψυχολογικής έρευνας εκφράστηκε από τον κλασικό συμπεριφορισμό, οι εκπρόσωποι του οποίου επιχείρησαν να οικοδομήσουν την Ψυχολογία ως μία τυπική φυσική επιστήμη. Κατά την άποψη του Danzinger (1990), οι πειραματικοί ψυχολόγοι συνέβαλαν στην εδραίωση μιας μορφής γνώσης για τους ανθρώπους, που παρουσιάζεται ως μη ιστορική, καθολική. Η εν λόγω μορφή γνώσης, που έχει εξαχθεί σε ιδιότυπες ερευνητικές καταστάσεις, επιχειρείται να εφαρμοστεί σε ανθρώπους που δρουν σε πραγματικές, ιστορικά συγκεκριμένες συνθήκες (Danzinger, 1990).

Ενοστάσεις εγείρει η θετικιστική απόπειρα θεμελίωσης της ψυχολογικής γνώσης στη βάση της αντικειμενικής παρατήρησης και της καταγραφής κάποιων «καθαρών» εμπειρικών δεδομένων και γεγονότων. Στο πεδίο της κοινωνικής έρευνας δεν υπάρχει «καθαρή», αντικειμενική περιγραφή γεγονότων, που δεν εμπεριέχει θεωρητικές ερμηνείες, επιστημολογικές ή ακόμα και ιδεολογικές παραδοχές των υποκειμένων, τα οποία πραγματοποιούν την έρευνα. Ο αφελής εμπειρισμός απαρνιέται την εξάρτηση των εμπειρικών δεδομένων από το θεωρητικό πεδίο και γίνεται φορέας μεταφυσικών εικασιών για τον χαρακτήρα των δεδομένων, τον οργανισμό και τον κόσμο (Toulmin & Leary, 1992).

Η Ιστορία της επιστήμης αποτελεί αποφασιστικό πεδίο για την τελική αποτίμη-

ση της σημασίας και της συμβολής των επιμέρους θεωριών, προσεγγίσεων της μεθοδολογίας έρευνας κ.λπ. Όμως, η ιστορική ανάπτυξη και η σύγχρονη κατάσταση της Ψυχολογίας ως επιστήμης έρχονται σε πλήρη ρήξη με το θετικιστικό ιδεώδες της δημιουργίας ενός μη αντιφατικού, λογικού συστήματος προτάσεων της επιστήμης. Σε αντιδιαστολή με το επιστημολογικό πρότυπο των λογικών θετικιστών, η πολυδιάσπαση, ο κατακερματισμός, οι πολλαπλές εσωτερικές αντινομίες αποτελούν αδιαμφισβήτητα χαρακτηριστικά της σύγχρονης Ψυχολογίας (Koch & Leary, 1981· Staats, 1983· Δαφέρμος, 2006). Το παράδοξο στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι ότι ο θετικισμός συνεχίζει να κυριαρχεί στην Ψυχολογία, παρά το γεγονός ότι επιστημολογικά θεωρείται μία παρωχημένη προσέγγιση και δεν επιβεβαιώνεται από την ιστορική πορεία ανάπτυξης της Ψυχολογίας ως επιστήμης (Δαφέρμος, 2010).

3. Συμπεράσματα

Ο θετικισμός αποτελεί μία επιστημολογική κατεύθυνση που συνδέθηκε με τη διαμόρφωση των κυρίαρχων κατευθύνσεων της ψυχολογικής έρευνας. Ο θετικισμός μετασχηματίζεται, εκσυγχρονίζεται σε συνάρτηση με τη δυναμική της ανάπτυξης των επιμέρους επιστημών. Όμως, παρά τη μεγάλη ποικιλομορφία των επιμέρους κατευθύνσεων και εκδοχών που χαρακτηρίζουν τον θετικισμό, παραμένει μία προσέγγιση εμπειρική και αντιουσιολογική.

Έντονη κριτική ασκείται στον θετικισμό από τους εκπροσώπους αρκετών κατευθύνσεων (Μορφολογική Ψυχολογία, Οικολογική Ψυχολογία, Πολιτισμική-Ιστορική Ψυχολογία, κοινωνικός κονστρουξιονισμός κ.ά.). Βέβαια, η κριτική που ασκείται στον θετικισμό από τους εκπροσώπους ορισμένων κατευθύνσεων (π.χ., κοινωνικός κονστρουξιονισμός) είναι ασυνεπής και συνοδεύεται από την υιοθέτηση σημαντικών θεωρητικών παραδοχών του θετικισμού (συμβασιοκρατία, αντιουσιολογία κ.ά.).

Η βαθύτερη μορφή κριτικής του θετικισμού συνίσταται στην προώθηση θεωρητικών προσεγγίσεων, που συμβάλλουν στην πληρέστερη πραγμάτευση του σύνθετου πλέγματος θεωρητικών και μεθοδολογικών προβλημάτων, τα οποία δεν κατάφερε να επιλύσει η θετικιστικά προσανατολισμένη Ψυχολογία. Όμως, αυτό παραμένει ένα ανοικτό ζήτημα που ξεφεύγει από το πλαίσιο της παρούσας εργασίας.

Βιβλιογραφία

- Ashworth, P. (2003). The Origins of Qualitative Psychology. In J. Smith (Ed.), *Qualitative Psychology. A Practical Guide to Research Methods* (pp. 4-24). London: SAGE Publications.
- Ballantyne, P. (2008). *History and Theory of Psychology Course*. Retrieved 20th Dec 2009, from the website: on line doc: <http://www.comnet.ca/~pballan/Index.html>
- Baronov, D. (2004). *Conceptual Foundation of Social Research Methods*. London: Paradigm Publisher.

- Benjafield, J. (2002). Research Methods: A History of Some Important Stands. *Archives of Suicide Research*, 6, 5-14.
- Boring, E. (1923). Intelligence as the tests test it. *New Republic*, 35, 35-37.
- Boring, E. (1929). *A History of Experimental Psychology*. New York: Century.
- Βοσνιάδου, Σ. (2004). Εισαγωγή στο Γνωσιακή Επιστήμη: Θέματα Ορισμού και Ιστορίας. Στο Σ. Βοσνιάδου (Επιμ.), *Γνωσιακή Επιστήμη: Η Νέα Επιστήμη του Νου* (σσ. 19-42). Αθήνα: Gutenberg.
- Brickhard, M. (2001). The Tragedy of Operationalism. *Theory & Psychology*, Vol.11(1), 35- 44.
- Bridgman, P. (1927). *The Logic of Modern Physics*. New York: Macmillan.
- Bruner, J. (1997). *Πράξεις Νοήματος* (μτφρ. Η. Ρόκου & Γ. Καλομοίρης, Επιμ. Α. Ζώτος, Ι. Χατζηνικολή, Μ. Τσαγκαράκης). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Carnap, R. (1981a). Logical Foundation of the Unity of Science. In O. Hanfling (Ed.), *Essential Reading in Logical Positivism* (pp. 112-129). Oxford: Basil Blackwell.
- Carnap, R. (1981b). Protocol Sentences. In O. Hanfling (Ed.), *Essential Reading in Logical Positivism* (pp. 160-168). Oxford: Basil Blackwell.
- Carnap, R (x.x.). *Φιλοσοφία και Λογική Σύνταξη* (Philosophy and Logical Syntax) (μτφρ. Ι.Γόρδου). Θεσσαλονίκη: Εγνατία.
- Cattell, J. McK. (1893). Mental Measurement. *Philosophical Review*, 2, 316-332.
- Comte, A. (1988). *Introduction to Positive Philosophy*. Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- Crawford, V. & Valsiner, J. (1999). Varieties of Discursive Experience in Psychology: Culture Understood through the Language Used. *Culture & Psychology*, Vol. 5(3), 259-269.
- Δαφέρμος, Μ. (2002). *Η Πολιτισμική-Ιστορική Θεωρία του L. Vygotsky*. Αθήνα: Ατραπός.
- Δαφέρμος, Μ. (2006). Η Μεθοδολογική Κρίση της Ψυχολογίας: Ιστορική Προέλευση και Σύγχρονες Τάσεις. Στο Μ. Πουρκός (Επιμ.), *Κοινωνικο-Ιστορικές-Πολιτισμικές Προσεγγίσεις στην Ψυχολογία και την Εκπαίδευση* (σσ. 137-169). Αθήνα: Ατραπός.
- Δαφέρμος, Μ. (2008). Κοινωνικός κονστρουκτιονισμός και ανάλυση λόγου. *Ελεύθερα*, 4, 67-90.
- Δαφέρμος, Μ. (2010). *Το ιστορικό γίνεσθαι της Ψυχολογίας. Από τις μυθολογικές αντιλήψεις περί της ψυχής ως την μετατροπή της Ψυχολογίας σε ανεξάρτητη επιστήμη*. Αθήνα: Guterberg.
- Danzinger, K. (1979). The Positivist Repudiation of Wundt. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 15, 205-230.
- Danzinger, K. (1990). *Constructing the Subject: Historical Origins of Psychological Research*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Danzinger, K. (1997). *Naming the Mind. How Psychology Found Its Language*. London: SAGE Publication.
- Dilthey, V. (1977). *Descriptive Psychology and Historical Understanding*. The Hague: Nijhoff.
- Dreyfus, H. (2001). *Τι δεν Μπορούν ακόμη να Κάνουν οι Υπολογιστές: Κριτική της Τεχνητής*

- Νοημοσύνης (μτφρ. Π. Καρλέτσα, Επιμ. Κ. Χατζηκυριάκου). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Feyerabend, P. (1983). *Ενάντια στη Μέθοδο: Για μια Αναρχική Θεωρία της Γνώσης* (μτφρ. Γ. Καυκαλάς & Γ. Γκουνταρούλης). Αθήνα: Σύγχρονα Θέματα.
- Galton, F. (1883). *Inquiries into Human Faculty and Its Development*. London: Macmillan.
- Garret, P. (1996). Skinner's Case for Radical Behaviorism. In W. O'Donohue & R. Kitchener (Eds.), *The Philosophy of Psychology* (pp. 141-148). London: Sage.
- Gergen, K. (1997). Toward a Cultural Constructionist Psychology. *Theory and Psychology*, 7, 31-36.
- Gergen, K. (1999). *Realities and Relationships. Soundings in Social Construction*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gergen, K. & Gergen, M. (Eds.) (1984). *Historical Social Psychology*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Gibson, J. (2001). *Η Οικολογική Προσέγγιση στην Οπική Αντίληψη* (μτφρ., Α. Γολέμπ & Μ. Πουρκός, Εισαγωγή, Επιμέλεια, Μ. Πουρκός). Αθήνα: Gutenberg.
- Glaserfeld, E. von (1995). A Constructivist Approach to Teaching. In L. Steffe & J. Gale (Eds.), *Constructivism in Education* (pp. 3-15). Hillsdale New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Grossley, M. & Vulliamy, G. (1997). Qualitative Research in Developing Countries. In M. Grossley & G. Vulliamy (Eds.), *Qualitative Educational Research in Developing Countries* (pp. 1-30). New York, London: Garland Publishing, Inc.
- Harré, R. (1995). Discursive Psychology. In J. Smith, R. Harre & L. Langenhove (Eds.), *Rethinking Psychology* (pp. 143-159). London: SAGE Publication.
- Hibberd, F. (2001). Gergen's Social Constructionism, Logical Positivism and the Continuity of Error. *Theory & Psychology*, Vol.11(3), 323-346.
- Ilienkov, E. (1980). *Lenininskaia Dialektika I Metafizika Pozitivizma* [Η Λεβινιστική Διαλεκτική και η Μεταφυσική του Θετικισμού]. Μ.: Potitisdat.
- Kitchener, R. (1996). Skinner's Theory of Theories. In W. O'Donohue & R. Kitchener (Eds.), *The Philosophy of Psychology* (pp. 108-125). London: Sage.
- Koch, S. & Leary, D. (1981). The Nature and Limits of Psychological Knowledge: the Lessons of a Century qua "Science". *American Psychologist*, 36, 257-269.
- Kontopodis, M. (2007). *Fabricating Human Development. Fachbereich Erziehungswissenschaft und Psychologie*. Berlin: Freie Universität Berlin.
- Kraft, V. (1986). *Ο Κύκλος της Βιέννης: και η Γένεση του Νεοθετικισμού* (μτφρ. Γ. Μανάκος). Αθήνα: Γνώση.
- Kuhn, T. (1981). *Η Δομή των Επιστημονικών Επαναστάσεων* (μτφρ. Γ. Γεωργακόπουλος & Β. Κάλφας, εισαγωγή Β. Κάλφας). Θεσσαλονίκη: Σύγχρονα Θέματα.
- Lakatos, I. (1978). *The Methodology of Scientific Research Programmes. Philosophical Papers* (Vol. I). Cambridge: Cambridge University Press.
- Langenhove, L. (1995). The Theoretical Foundations of Experimental Psychology. In J. Smith, R. Harre & L. Langenhove (Eds.), *Rethinking Psychology* (pp. 10-23). London: SAGE.

- Leahey, T. (1992). The mythical revolutions of American Psychology. *American Psychologist*, 47, 308-318.
- Leahey, T. (1997). *A History of Psychology*. New Jersey: Prentice Hall.
- Mach, E. (1959). *The Analysis of Sensations*. New York: Dover.
- Μαρξ, Κ. (1978). *Το Κεφάλαιο* (τομ. Γ) (μτφρ. Π. Μαυρομάτης). Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Maze, J. (2001). Social Constructionism, Deconstructionism and Some Requirements of Discourse. *Theory & Psychology*, Vol.11(3), 397-417.
- Miller, E. (1999). Positivism and Clinical Psychology. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 6, 1-6.
- Mills, J. (1992). Operationism, Scientism, and the Rhetoric of Power. In C. Tolman (Ed.), *Positivism in Psychology. Historical and Contemporary Problems* (pp. 67-82). New York-Berlin: Springer-Verlag.
- Mishell, J. (1999). *Measurement in Psychology. A Critical History of a methodological concept*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mishell, J. (2003). The Quantitative Imperative. Positivism, Naive Realism and the Place of Qualitative Methods in Psychology. *Theory & Psychology*, Vol. 13(1), 5-31.
- Narski, I. (1978). Neopozitivism [Νεοθετικισμός]. In A. Bogomolov, In Y. Melvil & I. Narski, *Sovremennaja Burzuanaja Filosofia* [Σύγχρονη αστική Φιλοσοφία] (pp. 87-210). M.: Vichaia Schkola.
- Neurath, O. (1981). Protocol Sentences. In O. Hanflig (Ed.), *Essential Readings in Logical Positivism* (pp. 160-168). Oxford: Basil Blackwell.
- Parker, I. (1992). *Discourse Dynamics: Critical Analysis for Social and Individual Psychology*. London: Routledge.
- Passmore, J. (1967). Logical Positivism. In P. Edwards (Ed.), *The Encyclopaedia of Philosophy* (vol.5, pp. 52-57). New York: Macmillan.
- Πατέλης, Δ. (1995). Διάνοια και Λόγος. Στο Τ. Χιωτάκη & Ε. Χωραφά (Επιμ.), *Φιλοσοφικό-Κοινωνιολογικό Λεξικό* (τ. Β, σσ. 59-61). Αθήνα: Καπόπουλος.
- Popper, K. (1989). *Conjectures and Refutations*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Potter, J. (1996). Discourse Analysis and Constructionist Approaches: Theoretical Background. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of Qualitative Research Methods for Psychology and Social Sciences* (pp. 125-140). Leister: BPS Books.
- Potter, J. & Wetherell, M. (1987). *Discourse and Social Psychology*. Dondon: Sage.
- Πουρκός, Μ. (1997). *Ο Ρόλος του Πλαισίου στην Ανθρώπινη Επικοινωνία, την Εκπαίδευση και την Κοινωνικο-Ηθική Μάθηση. Η Οικο-Σωματική-Βιωματική Προσέγγιση ως Εναλλακτική Πρόταση στο Γνωστικισμό: Προς μια Βιωματική, Ευρετική και Επικοινωνιακή Ψυχοπαιδαγωγική*. Αθήνα: Gutenberg.
- Πουρκός, Μ. (2002). *Από την Ψυχοφυσική στην Οικολογική Ψυχολογία: Σταθμοί στη Ζωή και στο Επιστημονικό Έργο του James J. Gibson*. Αθήνα: Gutenberg.
- Πουρκός, Μ. (2006). Κριτική της Ατομιστικής Οντολογίας και του Γνωστικισμού στην Ψυχολογία. Στο Μ. Πουρκός (Επιμ.), *Κοινωνικο-Ιστορικο-Πολιτισμικές Προσεγγίσεις στην Ψυχολογία και στην Εκπαίδευση* (σσ. 170-188). Αθήνα: Ατραπός.

- Quine, W. (1951). Two Dogmas of Empiricism. *The Philosophical Review*, 60, 20-43.
- Ratner, C. (1997). *Cultural Psychology and Qualitative Methodology. Theoretical and Empirical Consideration*. New York: Plenum Press.
- Ratner, C. (2006). Contextualism versus Positivism in Cross-Cultural Psychology. In G. Zheng, K. Leung, & J. Adair (Eds.), *Perspectives and Progress in Contemporary Cross-cultural Psychology* (pp. 35-48). Beijing: China Light Industry Press.
- Rogers, T. (1992). Antecedents of Operationism: A Case History in Radical Positivism. In C. Tolman (Ed.), *Positivism in Psychology. Historical and Contemporary Problems* (pp. 57-65). New York-Berlin: Springer – Verlag.
- Ρουσόπουλος, Γ. (1991). *Επιστημολογία των Μαθηματικών*. Αθήνα: Gutenberg.
- Ρουσόπουλος, Γ. (1997). Μελέτες για τον Εμπειρισμό. Ο Νεώτερος Εμπειρισμός και η «Διαμάχη» Carnap-Quine. Στο Γ. Ρουσόπουλος (Επιμ.), *Μελέτες για τον Εμπειρισμό* (σσ. 113-145). Αθήνα: Ινστιτούτο του βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα.
- Searle, J. (1992). *Ανακαλύπτοντας ξανά το Νου* (μτφρ. Μ. Κορνήλιος). Αθήνα: Γκοβόστis.
- Smith, L. (2002). On Predication and Control: B. F. Skinner and the Technological Ideal of Science. In W. Pickpen & D. Dewsbury (Eds.), *Evolving Perspectives on the History Psychology* (pp. 255-272). Washington: American Psychological Association.
- Smythe, W. (1992). Positivism and the Prospects for the Cognitive Science. In C. Tolman (Ed.), *Positivism in Psychology. Historical and Contemporary Problems* (pp. 103-118). New York-Berlin: Springer – Verlag.
- Staats, A. (1983). *Psychology's Crisis of Disunity. Philosophy and Method for a Unified Science*. New York: Praeger.
- Stadler, F. (2001). *The Vienna Circle: Studies in the Origins, Development, and Influence of Logical Empiricism*. New York: Springer.
- Thagard, P. (2007). Cognitive Science. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved 25th December 2009, from the website: <http://plato.stanford.edu/entries/cognitive-science/>
- Titchener, E. (1910). *A Text-Book of Psychology*. New York: Macmillan.
- Tolman, C. (Ed.) (1992). *Positivism in Psychology. Historical and Contemporary Problems*. New York-Berlin: Springer-Verlag.
- Troccio, F. (1999). *Αλλοπαρμένες Μεγαλοφυΐες* (μτφρ. Π. Σκόνδρας). Αθήνα: Τραυλός.
- Toulmin, S. & Leary, D. (1992). The Cult of Empiricism in Psychology, and Beyond. In S. Koch & D. Leary (Eds.), *A Century of Psychology as Science* (pp. 594-617). Washington: APA.
- Turing, A. (1950). Computing Machinery and Intelligence. *Mind*, Vol. LIX, No 236, 433-460.
- Valsiner, J. (2001). *Comparative Study of Human Development*. Madrid: Fundacion Infancia y Aprendizaje.
- Vygotsky, L. (1993). *Σκέψη και Γλώσσα* (μτφρ. Α. Ροδή). Αθήνα: Γνώση.
- Vygotsky, L. (1997). The Historical Meaning of the Crisis In Psychology: A Methodological Investigation. In R. Rieber & J. Wollock (Eds.), *The Collected Works of L. S. Vygotsky* (Vol. 3, pp. 233-344). New York: Plenum Press.

- Watson, J. (1914). *Behaviorism: An Introduction to Comparative Psychology*. New York: Holt.
- Willing, C. (2001). *Introducing Qualitative Research in Psychology: Adventures in Theory and Method*. Maidenhead: Open University Press.
- Winston, A. (2001). Cause into Function: Ernst Mach and the Reconstruction of Explanation in Psychology. In C. Green, M. Shor & T. Teo (Eds.), *The Transformation of Psychology. Influences of 19th- Century Philosophy, and Natural Science* (pp. 107-132). Washington: APA.
- Wittgenstein, L. (1978). *Tractatus Logico-Philosophicus*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Wundt, W. (1916). *Elements of Folk-Psychology*. London: Allen.